

УДК 347.93

ЗМІСТ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Оксана ГРАБОВСЬКА,

кандидат юридичних наук, доцент

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

SUMMARY

In the article maintenance of the article of finishing telling is investigated in civil cases, categories are analyzed „facts” and „circumstances”, that he is folded, their intercommunication and inter conditionality. On the basis of current civil procedural legislation of Ukraine and the Russian Federation, the available scientific hypotheses and conclusions lexical meaning of „fact” and „circumstance”, concludes the need to distinguish between these concepts in order to categorical certainty, the same understanding.

Key words: article of finishing telling, facts, circumstances.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується одна з дискусійних категорій у теорії цивільного процесуального права, – зміст предмета доказування у цивільних справах, аналізуються категорії «факти» та «обставини», що його складають, виявляється їх взаємозв'язок та взаємообумовленість. На підставі аналізу чинного цивільного процесуального законодавства України та Російської Федерації, наявних наукових гіпотез та висновків, лексичного значення понять «факт» та «обставина», робиться висновок про необхідність розрізняти ці поняття з метою категорійної визначеності, однакового розуміння, приведення у відповідність положень цивільного процесуального законодавства України, які оперують даними поняттями.

Ключові слова: предмет доказування, факти, обставини.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена відсутністю теоретичних наукових досліджень, які розкривають зміст предмета доказування у цивільних справах, неоднозначним регулюванням предмета доказування цивільним процесуальним законодавством, наявністю полярних висновків та поглядів.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити сутність законодавчого регулювання змісту предмета доказування у цивільних справах, на підставі аналізу значеннєвих факторів, теоретичних висновків, виявити прогалини та запропонувати шляхи їх усунення.

Предметом будь-якої людської діяльності є те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність; об'єкт [1]. Доказування, встановлення судом фактів та обставин у цивільних справах є також людська діяльність, таким чином, її предметом є те, на що ця діяльність спрямована, або, виражаючись словами наших попередників, це те, «що саме підлягає доказуванню у цивільному процесі» [2], тому дарма відомі теоретики зазначають, що у всій діяльності з судового доказування ключовим є її предмет [3].

До змісту предмета доказування сучасними вченими прийнято включати факти, які мають юридичне значення для справи [4], фактичний склад (спірний) правовідношення [5], сукупність усіх фактичних даних, що мають значення для вирішення справи [6], сукупність фактів, що підлягають доказуванню [7], юридичні факти підстави позову (заперечень проти нього) [8], ті обставини, які повинні бути встановлені судом для правильного вирішення справи [9], певні факти, які підлягають доказуванню [10] і т. п. Отже, аналіз наукових та навчальних джерел дозволяє констатувати, що в більшості висновків автори до предмета доказування включають лише факти, деякі, – лише обставини, при цьому категорії «факти» та «обставини» не розкриваються. Спроба виявити різницю між цими поняттями або віднайти точки дотику, призвели до висновку, що поняття «факти» та «обставини» підміняються одне одним та вживаються без розуміння їх значеннєвих нюансів. Більше того, в окремих

наукових працях містяться суперечливі висловлювання. Зокрема, І. В. Решетнікова у кінцевому визначенні про предмет доказування в цивільному процесі вказує, що предмет доказування складається з обставин, у цій же праці згодом, при розкритті іншого питання, – з фактів, що мають юридичне значення [11]. Д. А. Фурсов до предмета доказування відносить лише факти, які вказують на причини, що спричинили суб'єктивне цивільне право, яке відстоюється. Надаючи ж класифікацію груп фактів, які складають предмет доказування, вказує й на обставини, які входять до предмета доказування [12]. В. В. Молчанов зазначає, що до предмета доказування входить коло обставин, що підлягають доказуванню, але далі у цій же праці пише про те, що «за допомогою судових доказів встановлюються різні за своїм характером та правовим значенням факти (обставини)» [13].

Вчені Російської Федерації у висновках про зміст доказування у цивільних справах, предмета доказування, доказів, розподілу обов'язків по доказуванню тощо в основному оперують поняттям «обставини» та включають до цього поняття факти. Це пов'язано з регулюванням доказування цивільним процесуальним законодавством Російської Федерації, у якому законодавцем в основному вживається поняття «обставини». Зокрема, згідно ч. 1 ст. 56 ЦПК РФ кожна сторона повинна довести ті обставини ..., суд визначає, які обставини мають значення для справи, вносить обставини на обговорення... (ч. 2 ст. 56 ЦПК РФ), обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування (ч. 1 ст. 61 ЦПК РФ). Разом з тим, відповідно до ч. 1 ст. 55 ЦПК РФ доказами у справі є отримані у передбаченому законом порядку свідчення про факти... Отже, очевидно, що й законодавець РФ не розмежує поняття «факт» та «обставина», принаймні аналіз наведених положень не дає підстави стверджувати про зворотне. Така законодавча регламентація сприяє й відповідному розумінню досліджуваних понять. Зокрема, А. К. Сергун, спираючись на сукупність положень ЦПК РФ з цього приводу, пише: «Може скластися невірне уявлення,

що мова іде про дві різні категорії, оскільки вони названі по-різному, що факти та обставини – не одне й те ж. Але це не так. Факти та обставини – поняття рівнозначні. Їх можна було б замінити одне одним, і тоді докази визначались би як свідчення про обставини справи, на підставі яких суд встановлює суттєві для справи факти. По суті, нічого б не змінилось [14]. Категоричним є також висновок у цьому аспекті й В. В. Молчанова: «... всі обставини в кінцевому результаті набувають ролі фактів, які мають значення для вирішення справи» [15].

Таке уявлення про категорії «факти» та «обставини», що наповнюють предмет доказування у цивільному судочинстві, було поширене і в Україні за радянських часів. Зокрема, С. Ю. Кац та Л. Я. Носко у 1983 р. висловили точку зору про те, що доказуванню підлягають обставини, які обґрунтовують вимоги та заперечення сторін. Під обставинами справи розуміються юридичні факти, з наявністю яких закон пов'язує виникнення, зміну та припинення правовідносин. Відтак, предметом доказування є юридичні факти [16].

Аналіз положень чинного цивільного процесуального законодавства України, які регламентують доказування та встановлюють відповідні правила, дозволяє констатувати, що в сфері доказування законодавець одночасно оперує й поняттям «факти», й поняттям «обставини». Так, згідно ч. 1 ст. 179 ЦПК України предметом доказування під час судового розгляду є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Відповідно ж до ч. 3 ст. 10, ч. 1 ст. 60 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Згідно ч. 4 ст. 10 суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи. У ч. 1 ст. 57 ЦПК України закріплено, що доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Частиною 2 ст. 59 ЦПК України встановлено правило допустимості доказів: обставини справи, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування. Частина 3 ст. 60 ЦПК України встановлює, що доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі і щодо яких у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, виникає спір. Про «обставини» ідеться й у ст. 50, 53, 61, 62, 63, 64 та інших ЦПК України.

З наведених положень складно провести паралель між поняттями «факти» та «обставини», адже обидва застосовуються законодавцем як синоніми. У даному контексті виникає обґрунтоване питання про те, чому у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, судом встановлюються саме факти, а не обставини, зокрема факт родинних відносин між фізичними особами, факт перебування фізичної особи на утриманні, факт каліцтва, факт реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу та інші (ст. 236 ЦПК України)? Чи не тому, що факти а не обставини мають юридичне значення для реалізації прав після набрання рішення рішенням у справі окремого провадження законної сили?

Верховний Суд України у деяких Постановах Пленуму вказує на те, що встановленню підлягають одночасно

і факти, і обставини. Зокрема у п. 5 Постанови Пленуму № 4 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди моральної (немайнової) шкоди» зазначено, що обов'язковому з'ясуванню при вирішенні спору про відшкодування моральної (немайнової) шкоди підлягають: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача та вини останнього в її заподіянні. Суд повинен з'ясувати, чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру, за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні, в якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі позивач оцінює заподіяну йому шкоду та з чого він при цьому виходить, а також інші обставини, що мають значення для вирішення спору [17]. Таким чином, практиками юридичні категорії «факт» та «обставина» розмежовуються, їм надається самостійне значення.

Про те, що до предмета доказування необхідно включати одночасно і факти, і обставини, наголошується спеціалістами у галузі кримінально-процесуального права [18].

У зв'язку з такими розбіжностями виникають логічні питання про обґрунтованість наявних висновків, а також про те, що означають категорії «факт» та «обставина», чи є вони тотожними, у чому різниця між ними, яке їх співвідношення? Очевидно, відповіді на ці питання необхідно шукати, відштовхуючись від лексичного значення понять «факт» та «обставина».

У новому тлумачному словнику української мови поняття «факт» тлумачено як «дійсна, не вигадана подія, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді; реальність, дійсність; те, що об'єктивно існує» [19], а «обставина» – по-перше, як «явище, подія, факт і т. ін., що пов'язані з чим-небудь, супроводять або викликають що-небудь, впливають на щось; деталь, аспект, по-друге, як «сукупність умов, у яких що-небудь відбувається» [20]. У подібний спосіб поняття «факт» та «обставина» тлумачиться й у відомому тлумачному словнику російської мови С. І. Ожогова: «факт – дійсна, цілком реальна подія, явище; те, що дійсно відбулось, відбувається, існує, а обставина, – явище, що супроводжує яке-небудь інше явище та з ним пов'язане» [21].

Вищевказані значення понять «факти» та «обставини» дозволяють зробити висновок про те, що факти та обставини – різні, але взаємообумовлені поняття. Складно уявити подію чи явище (факт), які не супроводжуються нюансами (обставинами), сприяють або, навпаки, перешкоджають їх виникненню, зміні, припиненню тощо. Зокрема факт укладення договору деталізований обставинами: намірами, волевиявленнями тощо. Чи є необхідність у встановленні обставин, які пов'язані із фактами, чи достатньо лише встановити факти як дійсні явища, події тощо? Видається, що відповідь має бути однозначно стверджувальною. Обставини можуть обумовлювати факти, що не може не позначатися на їх оцінці судом, і, відповідно, на кінцевому результаті правосуддя – судовому рішенні.

З наведених тлумачень понять «факт» та «обставина» також виходить, що факти можуть супроводжуватися не лише обставинами, а й фактами. Наприклад, у справах про встановлення батьківства факт народження (походження) дитини може супроводжуватися фактом реєстрації шлюбу, фактом сумісного проживання чоловіка та жінки без

реєстрації шлюбу тощо. Таким чином, характер фактів, які складають предмет доказування, також є різним.

У контексті досліджуваного заслуговує на увагу розуміння співвідношення понять «факти» та «обставини» авторами науково-практичного коментаря Кримінального процесуального кодексу України, які враховуючи етимологічне та логічне значення понять «факти» та «обставини», а також природу кримінально-процесуального доказування зазначають, що «фактами слід вважати події, з приводу яких ведеться процес, а обставини – це те, що пов'язане з цими фактами, що їх характеризує. Так, подія злочину і вчинення його підозрюваним, обвинуваченим – це факт, а місце, час його вчинення – це обставини» [22]. На чому ґрунтується така точка зору? Кримінальне процесуальне законодавство України не містить положення про предмет доказування у кримінальному процесі, втім, оперує категоріями «факти» та «обставини». Згідно ст. 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом способом, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. У положенні про належність доказів (ст. 85 КПК України) вже йдеться лише про обставини, що підлягають доказуванню. Так само ст. 91 встановлює лише обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, й, відповідно, ст. 92 регламентує обов'язки доказування обставин. Таким чином, і у кримінальному процесуальному законодавстві України простежується певна невідповідність, суперечливість у тому, що ж підлягає доказуванню та встановленню – факти чи обставини, чи їх сукупність? Видається, що точка зору, висловлена авторами науково-практичного коментаря Кримінально-процесуального кодексу України про різницю у поняттях «факти» та «обставини» є правильною, оскільки відповідає етимології даних понять.

Висновки. Аналіз цивільного процесуального законодавства України та інших країн, наукових висновків про зміст предмета доказування у цивільному процесі дозволяє вказати на наступне:

1) до предмета доказування цивільне процесуальне законодавство України включає лише факти (ч. 1 ст. 179 ЦПК України). Що ж стосується процесуальних дій сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, по доказуванню, діяльності суду, спрямованої на сприяння у доказуванні, то законодавець оперує виключно поняттям «обставини» (ч. 3 ст. 10, ч. 1 ст. 60 ЦПК України, ч. 4 ст. 10 ЦПК України тощо);

2) теоретиками до предмета доказування в більшості висновків включаються або лише факти, або лише обставини. Окремі процесуалісти предмет доказування формують одночасно і фактами, і обставинами;

3) враховуючи лексичне значення поняття «факт» як реальну подію або те, що відбулось у дійсності, та поняття «обставина» як те, що супроводжує факт, видається необхідним включати обидві категорії до змісту предмета доказування у цивільному процесі як такі, що обумовлюють одна одну та підлягають встановленню судом у сукупності. Видається також необхідним уточнити редакцію ч. 1 ст. 179 ЦПК України у наступній редакції: предметом доказування під час судового розгляду є факти та обставини, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення спра-

ви і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Список використаної літератури

1. Новий тлумачний словник української мови (у чотирьох томах). Том 3. – Київ: «Аконіт», 1999. – С. 669.
2. Клейнман А.Ф. Основные вопросы теории доказательств в советском гражданском процессе. – М., 1950 (извлечение) // Гражданский процесс. Хрестоматия: Учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. проф. М. К. Треушникова. – М.: ОАО: «Издательский Дом «Городец»», 2005. – С. 369.
3. Фурсов Д. А., Харламова И. В. Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам. Том второй: Гражданское судопроизводство как форма отправления правосудия. – М.: Статут, 2009. – С. 284.
4. Мамницкий В. Ю. Состязательность в гражданском процессе // Проблемы науки гражданского процессуального права / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова; под ред. В. В. Комарова. – Харьков: Право, 2002. – С. 171.
5. Коваленко Е. Г. Институт доказывания в гражданском и арбитражном судопроизводстве. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – С. 75.
6. Цивільне процесуальне право України: [підручник] / С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К.: Атіка, 2009. – С. 224; Г. В. Чурпіта. Визначення предмету доказування у справах окремого провадження про розірвання шлюбу // Європейські стандарти захисту прав у цивільному судочинстві: випробування часом: матеріали міжнар. наук.–практ. конф. (Київ, 26 вересня 2014 р.) // За заг. ред. к. ю. н., доц. О. С. Захарової, к. ю. н., доц. І. О. Ізарової. – К.: ВД «Дакор», 2014. – С. 376.
7. Фурсов Д. А., Харламова И. В. Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам. Том второй: Гражданское судопроизводство как форма отправления правосудия. – М.: Статут, 2009. – С. 282.
8. Коваленко А. Г. Институт доказывания в гражданском и арбитражном судопроизводстве. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – С. 52.
9. Решетникова И. В. Доказывание в гражданском процессе: учеб.–практ. пособие / И. В. Решетникова. – М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011. – С. 40.; Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – С. 284; Гражданский процесс: [учебник] / Отв. ред. В. В. Ярков. – 8-е изд., перераб. и доп. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – С. 209 та ін.
10. Андрійцьо В. Д. Теоретичні проблеми доказування в цивільному судочинстві України: [монографія] / В. Д. Андрійцьо. – Ужгород: ТОВ «ІВА», 2014. – С. 272.
11. Решетникова И. В. Доказывание в гражданском процессе: учеб.-практ. пособие / И. В. Решетникова. – М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011. – С. 40, 126.
12. Фурсов Д. А., Харламова И. В. Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам. Том второй: Гражданское судопроизводство как форма отправления правосудия. – М.: Статут, 2009. – С. 284.
13. Молчанов В. В. Доказывание и доказательства // Гражданский процесс: [учебник] / Под ред. М. К. Треушникова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2014. – С. 263.
14. Сергун А. К. Комментарий к ст. 55-70 Главы II ГПК РФ // Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / С. А. Алехина, А. Т. Боннер, В. В. Блажеев и др.; Отв. ред. М. С. Шакарян. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – С. 137-138.

15. Молчанов В. В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве: учебное пособие / В. В. Молчанов. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2012. – С. 79.

16. Советский гражданский процесс / Под общ. ред. проф. С. Ю. Каца, доц. Л. Я. Носко. – К. : «Вища школа», 1983. – С. 129.

17. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31.03.95 // Постанови Пленуму Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України: цивільні, господарські справи, трудові спори / Упоряд. С. А. Кузьмін, М. С. Кучеренко. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2013. – С. 55.

18. Рыжаков А. П. Уголовно-процессуальное доказывание и основные следственные действия / А. П. Рыжаков. – М. : Дело и Сервис, 2012. – С. 10. (544); Шумило М. Е.

Вплив нормативних, об'єктивних та суб'єктивних чинників на формування доказів у кримінальному провадженні // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання», м. Острог, 14-15 листопада 2014 р. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. – С. 285.

19. Новый тлумачний словник української мови у 4-х томах. Том 4. – К.: Видавництво «АКОНІТ», 1999. – С. 667.

20. Новый тлумачний словник української мови у 4-х томах. Том 3. – К. : Видавництво «АКОНІТ», 1999. – С. 51.

21. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ozhegov.textologia.ru.

22. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – С. 224.

